

Володимир ЗЕЛІНСЬКИЙ

## ПОТРЕБУЮЧИ ЛИЦЯ ТВОГО

Про пізнання Бога

*Від автора*

"Записувати час від часу основні події свого життя, - пише Блок у своєму щоденнику, - має кожна людина". Тим більше, якщо основна подія цього життя полягає у здивуванні перед вірою. Ставши християнином, я не полишав питати себе: що це означає? Як таке можливе - вірити в Невидиме, якому притаманне Лице, закарбоване в нас самих? Бо те, у що ми віримо, породжується не сімейними традиціями чи тонкими доказами, а настійливим свідоцтвом, яке дає про себе знати з глибини нашого існування. Віра сама по собі вже є відповіддю перед Отцем, що вимагає від нас "відповіді..." за "справоздання про вашу надію" (див. 1Петр. 3:15), що Ним же вкладена у наше серце. Коли ми приносимо Йому нашу віру, а це відбувається за кожного її прояву - молитви, каяття, сумління, подивування, пам'яті, випадкової зустрічі з благодатним досвідом, - ми, розсуваючи межі Незбагненого, робимо спробу поглянути в Його Лице. І тим самим відкриваємо себе перед Тим, Кого хочемо побачити. Уся християнська література, що оповідає про таке відкриття - від "Сповіді" блаж. Августина до "Мого життя у Христі" св. Йоана Кронштадтського, - все це передусім пошук Лиця Божого.

*В Твоєму імені серце моє каже:*

*"Обличчя моє шукайте!"*

*Твоє обличчя, Господи, я шукаю.*

*Не ховай обличчя Твоє від мене.*

(Пс. 27:8 – 9)

Те, що дозволене великим, не заборонене і малим, та, вірогідно, це є незаперечним обов'язком кожного з нас. Не зазіхаючи, втім, на таїну віри "віч-на-віч", автор віддав перевагу, розпочинаючи свій шлях до неї, тим її відображенням, які йому пощастило віднайти. Зрозуміло, "істина давно віднайдена" (Гете), і все ж навіть останньому учневі дозволено шукати до неї власну стежку. У такому пошуку склалася

форма наступних роздумів, розподілених за десятьма темами, кожна з яких містить у собі якусь спробу пізнання того, що глибинно пов'язує нас із Богом. Внутрішньо цей цикл виріс із моєї давньої книги "Відкриття Слова" (1983) і навіть частково запозичує звідти один із її підрозділів.

Ці десять триптихів писались і оприлюднювались французькою. Колиш ця мова була чудово подарована мені добрим Ангелом (оскільки мені майже не довелося її вивчати), але вибір чужої мови для людини, що живе на Заході, не завжди пояснюється лише життєвими міркуваннями. Іншою мовою, трапляється, легше вимовляється те, що рідною має вигляд вагоміший, жорсткіший, оголеніший, я сказав би, підсудніший. Іншомовний словник, як і засіб викладу, ніколи не буває сповненим такою напруженою повнотою змістів, як словник тієї "мовної батьківщини", яку ми носимо в собі. Коли я сам намагався перекладати ці тексти, я щоразу впевнювався, що це означає писати їх майже по-новому. Звукова та змістова форма однієї мови накладає особливий відбиток і на матерію думки. Можливо, якби я намагався розповісти про те саме російською, то зробив би це дещо інакше. Але, правду кажучи, я не певен, що зміг би знайти для такої сповіді слова, які могли б утриматися на рівні початкового задуму. Тому, завдяки люб'язності й підтримці часопису "Істина і Життя", я звернувся по допомогу до перекладачки. Отож ця праця належить нам обом.

Не слід вважати, що це чергова спроба в жанрі містичної бесіди на тему "Він і я". Це невелика книга, яка, сподіваюсь, буде публікуватися тут фрагментами, кожен з яких повністю самостійний і незалежний від інших, є передусім спробою діалогу. Потребуючи Лиця Божого, ми стаємо братами у його світі, тільки у ньому ми стаємо врешті громадою.

### *Море, свіча, погляд*

Віра - це передусім спосіб пізнання. У витоках будь-якого акту пізнання приховано початковий вибір, невольне поривання всього нашого єства, яке ніби підносить свій живий вогник до думки. І вона спалахує й освітлює те, що перебувало в тіні. Її пробуджує такий собі імпульс або розряд енергії, що йде із глибини нашого єства, поривання, що породжується спершу від бажання володіти річчю, яка вабить, кличе, озивається до нас. Віра, по суті, "спонукається" Богом, тому що залежність від Нього первісно притаманна людській природі, яка зберігає в собі сліди Світла, "того, що просвітлює кожную

людину" (Йо. 1:9). І одного разу Світло набуває в нас голосу. Його звук, його тепло зливаються із тим безмовним потоком нашого існування, котрий часто перекивається, як греблю, роботою розуму...

Розум, що ми послуговуємося ним у повсякденному житті, привчений до гучніших звуків: сурм пристрастей, волянню турбот, що столочують дні й години нашого життя. Світло ж злегка торкається нашої пам'яті, пробуджуючи думку від глухого сну. Той, Хто озивається до нас, дав нам вуха, аби ми Його чули. Він вклав у нас внутрішній слух, здатний сприймати звуки власного нашого життя, що закликає до Життя, здалеку, як "безодня безодню закликає голосом водоспадів своїх" (Пс. 41:8). Подібно до того, як заронене в нас Світло хоче "проявитися" в нас, так і Життя Боже відшукує шляхи для об'єднання з нашим серцем і пізнанням. Ісус прийшов як одкровення цього Життя, щоб у Ньому люди впізнали "Тебе, єдиного істинного Бога і Тобою посланого - Ісуса Христа" (Йо. 17:3).

Але, заледве зробивши перші зусилля, щоб пізнати потаємне, ми вступаємо до царини, в якій згасає будь-яке відання. Шлях віруючої думки розпочинається в імлі, де розум відступає. Проте ніч пізнання - не межа, а лише початок, тут робляться перші кроки на тому новому шляху, який має одного разу відкритися в нас. Християнська віра, чи виражається вона у слові, а чи у мовчанні, завжди усвідомлює неспроможність висловити те, що їй відкривається. Святий Симеон Новий Богослов говорить, що ми здатні пізнати Бога так само, як людина вночі на березі безмежного моря спроможна освітити його своєю запаленою свічкою.

Це нічне море омиває наше існування з усіх боків. Воно б'ється в нас усередині, як у тісній бухті. Від нас воно йде до інших створінь Божих і наповнює їх шумом припливу. Воно шарудить, як пташеня, що ворухиться у м'якому гніздечку. "Боже ім'я, як велика птиця, вилетіло із моїх грудей", - це зізнання Мандельштама описує найраніший досвід богопізнання. Ім'я Боже вилітає в ніч, коли наша свідомість іще дремає. Ось уже два тисячоліття лунають жалі, втім, змішані завжди з тріумфуванням: ім'я Боже може вилітати з нас, але сам Бог перебуває завжди по той бік будь-якого людського образу й усвідомлення. Він не дає Собою "заволодіти", Його неможливо вмістити у думку. Бо будь-яка думка, якщо наповнити її ім'ям Божим, ніби вибухає зсередини. Здається, св. Григорій Ниський говорив: якщо зібрати всі уявлення й додати до них все наше знання про Бога,

відкрите й опрацьоване кращими богословами впродовж тривалих століть, ми одержимо лише ще одного ідола.

Чи слід знову нагадувати про межі нашого розуму? Ми знаємо, що слова, будь-яким чином здатні наблизити нас до буття Божого, починаються за цими межами, і перше з них - *таїна*. Можливо, ним послуговуються надто часто. Але це всього лише слово-свідок. На один його бік падає світло, інший залишається у затінку, і світлий бік вказує на темний. Там, у затінку, немає жодної таємниці, "таїна" означає просто пробудження розуму. Але, водночас, це слово сповідує нашу покору, наш страх, нашу довіру, підкреслює неподоланну відстань, що розділяє нас. Воно означає: все, що ми можемо створити зусиллям розуму, нездатне висловити буття Бога. Ми знаємо, що Він є Сущий. Осердя таїни - в дієслові "є". Таїна вказує лише на неможливість "пі-знати" Бога у мерехтливому і віддзеркаленому світлі "ясного і виразного" Декартового знання, але, водночас, вона обіцяє нам інше народження. Бо "пі-знати" ("con-naître") означає, радше, народитися в Ньому, увійти в світло, що випромінюється від Царства Божого, яке десь "усередині нас", хоча воно і залишається невидимим. Пізнання в даному разі подібне до "народження згори", про яке говорить Ісус Никодиму. Коли ми увіходимо до таїни по-справжньому, ми тим самим даємо Богові можливість, хай навіть і віддалену - через нашу ницість, - розділити з нами Його буття.

Чи мається тут на увазі поетична метафора, чи просто занадто сміливий або доволі необґрунтований зворот? Усі ці образи або визначення богопізнання закорінені в юдео-християнській традиції; вони запозичені з Письма, яке передусім говорить про пізнання, "здійснюване" Богом щодо людей. Це вони "позначені", "покликані" або "щедро обдаровані" Його пізнанням. Висловлюючись мовою філософії, точнішою, хоча й біднішою, ніж мова поезії, вони - Його "об'єкти", слухняні, або ж бунтівники проти Його думки чи, точніше, Його слова, Його погляду. Справжнє пізнання не може не бути за своєю суттю взаємним.

"Я знаю тебе на ім'я", - говорить Господь Мойсею. В Євангелії від Йоана сказано, що Ісус "потреби не мав, щоб хтось йому свідчив про людину; відав бо Сам, що міститься в людині" (Йо. 2:25). Бог знає нас аж до кісток, чує голос наших подумів і бажань, перш ніж вони зародилися в нас, і знання про Нього є не що інше, як особистісна форма Його Одкровення, - здійснювана в окремій людській істоті. Пізнаючи нас, Він ледь відкриває перед нами Своє Лице, Лице Того, Хто любить і "розуміє" нас. Віра відгукується чи

спалахує тієї миті, коли ми зустрічаємо погляд, який і є любов, і впізнаємо його.

*Ти мене випробував, Господи, і знаєш.  
Знаєш мене, коли сиджу і встаю я.  
Думки мої здала розумієш.  
Чи ходжу я, чи спочиваю, Ти добре бачиш;  
Тобі відомі всі мої дороги.  
Бо ще нема й слова на язиці у мене,  
А Ти, Господи, вже все знаєш.  
Ти заду й спереду мене оточуєш,  
Кладеш на мене Твою руку.  
Що за предивне знання! Для мене  
Занадто високе, недосяжне воно  
(Пс. 139:1 – 6).*

Але яким шляхом думки я можу прийти до такого відання? Як відчутти участь Божу в пам'яті про утворення плоду в материнському лоні, про яку далі оповідає псалом? Ми пізнаємо Його руку у тім-таки пробудженні любові, що допомагає немовляті впізнавати матір. Людина здатна постати віч-на-віч з Любов'ю, Яка покликала її до життя. Будь-яке людське існування містить у собі цей поклик, ховає, притлумлює його або ж виносить на світло. Богопізнання - не що інше, як відповідь чи віддуння. Віра - це відгук усієї моєї істоти, серця, розуму, плоті. Життя прикликає до себе життя, Любов виносить на світло любов, пізнання Бога, яке здійснюється в ній, - як притлумлений голос мушлі, що несе в собі відгомін моря, того, що, за словами поета, "промовисто шумить і з гуркотом важким до узголів'я плине".

У Біблії зв'язок між Богом та Його народом, зазвичай, порівнюється з подружнім. Закон - це шлюбний договір між Господом та його дружиною, Ізраїлем. Народ - як сім'я, в якій час від часу викривається зрада, як дружина, яку спокушають хитливі ідоли - плотські, дерев'яні або кам'яні. Господь хоче володіти нею неподільно саме тому, що пізнав її та відкрився їй Сам. Їх союз означає справжнє богопізнання, за якого людина відкривається і приймає Іншого, Який залишає в ній своє сім'я, і воно запліднює серце. Образ, запозичений із тілесного життя, - знак духовного, адже Біблія завжди мислить людину як єдине ціле: "І зрозуміє всяке тіло, що Я - то Господь, твій Спаситель..." (Іс. 49:26). Таке пізнання ми здобуваємо самою плоттю й усіма помислами, "всією міццю"

цілісної людини. Ця міць розкріпає нас, відкриває навстіж і тим самим дає вірі змогу підкорити наш розум. Людина, відкрита Богові, - це людина, в якій Його одкровення приймається, засвоюється, стає часткою її самої.

Найдостовірніший образ богопізнання - причастя. Причастя здійснюється у плоті, у вигляді їжі, але сенс його космічний. "Була б ти відала про дар Божий, і - Хто Той, що каже тобі: Дай Мені напитися, - то попросила б сама в Нього, а Він дав би тобі води живої" (Йо. 4:10). Якби ти міг утримати розум у таїні Євхаристії, то прийняв би власне життя як хліб і вино в їхньому потаємному значенні, як перекладення твого дару Духом Святим, як підношення Боже, в якому Бог віддає нам Себе як пасхальне ягня. Якби кожен із нас знав дар Божий, то єдине покликання вбачалось би в тому, щоб його прийняти, або, як говорить св. Павло, "за все дякуйте" (1 Сол. 5:18), дослівно - "творити Євхаристію в усіх речах" і повертати їх у вигляді таїн. Бути причетником - означає відкрити себе для благодаті освячення дарів, що посилає Бог; аби через них єднатися з Ним Самим. "Спитайте в краси землі, краси моря, краси розріженого повітря. Краса ця мінлива. Хто створив її, якщо не предковічна краса?" - питає Августин.

"Гляньте на польові лілеї, як ростуть вони... Та я кажу вам, що й Соломон у всій своїй славі не вдягався так, як одна з них" (Мт. 6:28 - 29). Подивіться, говорить Ісус, усе це було Мною створене. Прислухайтесь до того, що народжується, росте, стоїть, тече, вивищується, - на початку, у глибині будь-якого, навіть найменшого, творіння лежить сім'я Слова або прозора хмарка Духа. Бог чекає нас у кожній зі створених Ним речей, щоб явити нам Свою красу, бо краса - це подія, в якій Він зустрічається з нами поглядом. Повсюдно Він залишає знаки, що ведуть на стежку боговідання. Кожен знає стежки, що починаються від краси і ведуть до таїни Його присутності: любов, яка не шукає свого, притлумлене страждання, благословення життя, таємниця смерті, дитяча усмішка.

Богопізнання є пізнанням (у двох основних смислах цього слова): це пробудження пам'яті, коли ми "згадуємо" про Бога за слідами, що Він залишив, і вдячність, найперший, найглибинніший акт боговідання. Отож дякувати за все, Ним створене для нас, за кожен погляд, що запліднив нас сім'ям Божим, означає взяти свічу і спробувати освітити нічне море.

Її полум'я не здолає ночі, але все-таки нехай вона буде запалена.

*Таїна іншого*

Нині ми вже не турбуємося питанням про власне походження. "То що той чоловік, що згадуєш про нього, або людська істота, що про неї дбаєш" (Пс. 8:5). Тіло, в якому ми перебуваємо, їсть, п'є, рухається, веде життя, подібне до життя будь-якої тварини, але його пасе, підганяє, годує й обслуговує розум. Він говорить: піди, і воно йде, зроби те й те, і воно робить, хоча всі ми знаємо, що влада розуму, зазвичай, ілюзорна. Не тільки тому, що тіло відмінно навчилося керувати своїм господарем і підказує йому ті накази, які й попри будь-який розум саме хотіло би виконати, але ще й тому, що влада, якою наділена наша думка, майже ніколи не належить повною мірою їй самій. Зовсім не плоть насправді володіє нею, оскільки наше тіло всього лише - "брат віслюк", за висловом св. Франциска, або, радше, лисеня з "Маленького принца", яке потай бажає бути прирученим: ні, справжній господар нашого "я" з'являється лише у надзвичайні моменти, так що далеко не всім вдається з ним познайомитися. Він завжди виставляє поперед себе думку, яка іноді дозволяє нам навіть уві сні. Ми знаємо себе тільки у відображенні думки, і тому, не відаючи про Декарта, живемо, зачаровані формулою: "Я мислю, отже, існую", наказую собі ходити по землі, отже, земля відчуває достеменність, вагомість мого буття. Навіть оскаржуючи цю логіку, шалено поборюючи раціоналізм, ми навряд чи ставимо перед собою "основне питання філософії": хто ж цей пан, що зводить називатися "я"? Звідки береться це живе "я", що яскрить думками? Чи мешкає воно десь і яка в нього адреса? І сама думка, чи не схожа вона на золоту рибку, що служить у когось на побігеньках, а розум - чи не схожий на слугу, що рушає в дорогу з таким собі зашифрованим посланням? І справді, чи не схований у нашої свідомості шифр якоїсь іншої звістки? І всі справи наші, як уречевлені думки, чи не постають знаками чогось іншого?

Припустімо, "інше" існує; що ж воно таке? Питання, втім, не нове, на нього вже дано чимало відповідей. Інше, первинне, те, що народжує образи, сенси, рішення, що блукають, тверднучи усередині нас, - це, скажімо, суспільство з усією його системою впливів та спонук. Соціальне середовище, що всотується всіма шпарами, прищеплюється нам брутально, хоча й не завжди відчутно, напучуванням, риканням, голодом чи брязкотом кайданів, віддає нам накази, які стають нормами поведінки або ідеологічними схемами, що керують нашим "я". Інша відповідь: інше - це кладовище виштовхнутих бажань, куди скидається все, що відтинається верхнім

культурним шаром нашої свідомості, і звідки, з підпілля, воно справляє свій бенкет ряджених. Сплющені інстинкти натягують машкару благодійників людства, загнані в глухий кут комплекси прибирають вигляд Вищої Істоти. Обидва антропологічні проекти, суперники на перший погляд, за суттю своєю є соратниками, виходять із уявлення про людину як про істоту, без просвітку замкнену у собі самій. Маючи намір розкріпачити її, зробити господарем свого "іншого", вони, насправді, несуть у собі начало нещадного придушення. Намагаючись заповнити собою весь внутрішній простір людини, її знання про себе, вони змушені відтинати від неї все те, що не відкривається їхнім ключем. Тому що цей ключ, хоч би як вони намагалися його підробити, ніколи не підходить до замка тих дверей, за якими приховане справжнє наше "я", або те, що, за висловом апостола, "в середині людського серця, в нетлінності душі, лагідної та мовчазної" (1 Петр. 3:4), що ховається у глибині нашого "я", яке мислить і відчуває, але залишається для нас радикально "іншим".

Біблія шукає початки цього "іншого" в серці людини, яке є знаком, символом, поєднуючим у собі дві реальності: плоть і дух, землю і небо. І більш ніж небо, бо тільки серце може прихистити в собі Того, Кого не вміщає і "небо небес" (3 Цар. 8:27). Під час цієї зустрічі зникають будь-які просторові категорії, тому що Той, Хто високий, "наче небо" (Іов. 11:8), може бути настільки малим, що навіть у внутрішньому просторі людини, здавалося б, не такому вже й незміряно великому, ми не знайдемо географічно точного Його місцеперебування. Ми знаємо напевне: все, що ми носимо в собі - інтуїція, злеті почуттів, хвилі пам'яті, - не Він. Ми впевнені: все, що ми можемо вмістити в думку або вкласти в образ, - так само не Він. Але якщо "небеса оповідають славу Божу" (Пс. 19[18]:2), то і в кожному з нас, із-під брид, завалів, павутиння гріха може відкритися "розумне небо", скластися образ достеменно іншого, того, що нам не належить. Це "не належне нам" увиходить у нас і заземлюється, вдягається плоттю серця, духовного та фізичного осердя нашого існування, звідки виходить усе людське в усіх його проявах. "Людина безкінечно перевершує людину", - зауважує Паскаль, оскільки першопочаток її - у тих "відвідинах Божих", які несумірні ні з чим людським. Так, будь-яка думка народжується з випереджаючого її внутрішнього звучання, ніби підказується словом, яке "настроює" наше єство. Ця налаштованість передує думці і навіть тому, що ми інтуїтивно позначаємо як "душу". Вона виникає в суперечці або у



злагоді з тим Іншим, яке невідокремлюване від нас. Ми живемо, не помічаючи того, у пильності чи спротиві Богові Живому... або Його недремному супротивнику. Серце є "полем битви", як слідом за Святими Отцями вгадав Достоевський, тобто цариною прийняття рішень, і людина володіє у ній повною свободою вибору, якою щомиті й користується, нічого навіть не роблячи, лише думаючи, пригадуючи, існуючи.

Життя в Богові означає свідоме користування свободою, що передбачає Його присутність, відкриває слух на Його голос. Свобода завжди містить у собі можливість робити зі своїм слухом і зором усе, що вважатимемо за потрібне. І тому ідея життя, що обходиться без Бога, часом є достатньо зіркою, аби побачити, що існування, намагнічене такою енергією, буває ладним "уславити" дар свободи майже як прокляття. Справді, ми засуджені на свободу, як говорить Сартр, і якщо спробувати перелічити цю думку, ми впевнимосся, що йдеться саме про присуд залишатися віч-на-віч із Тим, Хто, будучи всередині нас, лишається радикально Іншим. Найчастіше ми надаємо перевагу ухиленню від цієї прямої зустрічі як із Богом, так і з Його супротивником, намагаючись залишитися "понад двоєм". Найрозповсюдженіше явище в людській історії - "втеча від серця" за аналогією із "втечею від свободи", якщо згадати славетну формулу Еріха Фромма, хоч і в зовсім іншому сенсі. Але втекти ніколи не щастить, оскільки жодна людина неспроможна звільнитися від того заповітного, що існує в її осерді, де живе Той, Кого не вміщає найнеосязніше "небо небес", і не бажає полишити напризволяще...

Це "спів-перебування" означає, що Бог не залишається прикутим до місця, ніби якийсь сторонній спостерігач. Це означає, що, існуючи як Слово, Він не може мовчати всередині нас. Будучи первнем руху й самого життя, Він не зупиняється у своєму пошукуві й завоюванні кожного серця. Про цей пошук - з Його боку, а слідом за тим, і з нашого, людського, - свідчить досвід святих усієї Церкви, як на Сході, так і на Заході. "Справжнє... світло - те, що просвітлює кожну людину" (Йо. 1:9), не згасає після нашого народження, а живе в кожному, ним просвітленому. І ми по-своєму якось відгукуємося на нього навіть тоді, коли хочемо його притлумити. Іскра від нього викликає в нас тугу за загубленим і знову обіцяним раєм, і будь-хто з людей, віруючих чи ні, прагне, щоби ця обітниця справдилася. Ми йдемо за ним, часом наосліп, але часом слідом за тими знаками, тими заповідями щодо виховання серця, якими Бог обдарував нас. І якщо шлях наш правильний, Він Сам рано чи

пізно виходить нам назустріч. "Господь шукає серця, сповненого любові до Бога і ближнього, - говорить святий Серафим Саровський слідом за книгою Притч, - бо серце людське - престол Його. Сине мій, дай мені серце твоє, і я дам тобі всю рещту, бо у серці людському все Царство Боже".

І все-таки Царство це залишається хоча й близьким, та нерозвіданим і непізнаним. Воно в нас, та воно інше й нескінченно далеке. Бог до нас ближчий, аніж ми самі до себе, як говорить бл. Августин, хай так, проте Він - за стіною. Так, ніби Його замкнено у клітці. Ця клітка також виготовлена з "матеріалів" або рішень серця, "із серця бо походять лихі думки, убивства, крадежі, лживе свідчення, богохульства (Мт. 15:19), але найчастіше - нудьга, порожнеча та "нидіння духовне". Наміри мають особливу природу, вони змінюють летючу звукову субстанцію інтелекту, що гуде, ніби вулик, і обертають її на важкий, жорсткий, скам'янілий шар нашого існування. Крізь нього вже не пробитися жодному поклику і світлу, його можна розплавити лише вогнем. "Вогонь прийшов я кинути на землю - і як я прагну, щоб він вже розгорівся!" (Лк. 12:49). Звичайно ж, не вогнища обіцяє запалити Ісус, Його прагнення в тому, щоб наше серце торкнуло полум'я, здатне знищити стіну, що відокремлює нас від Нього. Вогонь - це Він Сам; поглинаючи "лихі думки", Він робить наше серце блаженным, видющим, що бачить Бога всередині себе, у своїй "клітці", у потаємно-Іншому. Його племін звільняє Бога з ув'язнення і тим самим випускає й серце на волю. "Чисте серце" - те, де Бог діє вільно; освячене ім'ям Ісуса, воно стає знаком реальної присутності, таїною цілковито Іншого під виглядом суцільно людського.

На християнському Сході наближенням до цього таїнства стала практика молитви Ісусової. Її текст і сенс - у закликанні імені Втіленого Слова, її секрет - у пошукові "потаємного у серці людському". Що відбувається із серцем тоді, коли йому таланить "забагатіти" на це ім'я? Слово починає битися в ньому, поєднавшись з його ритмом; той, хто молиться, стає ніби потоком слова-імені, котрим, як здається йому, він може керувати, як кажуть, "облаштуватися з Богом". Величезними зусиллями увібравши в себе Ісуса, людина волає до Нього: "Прийди і перебувай зі мною, я зробив усе, аби приготувати Тобі гідне місце, приніс каяття, сповідував гріхи, був непорушним у вірі". І чує відповідь: "Ти говориш. Але ті двері, в які ти хочеш увійти, й досі щільно закриті, вони відкриваються тільки зсередини". Наближаючись до кінця шляху, хоча й не бачачи кінця,

людина говорить: "Зусилля мої, вочевидь, витрачені марно, я ще не знаю, що таке молитва серця. Візьми тільки з мене камінне серце, як Ти обіцяв пророку, і дай серце тілесне" (Див. Єз. 11:19). Ми не відаємо того дня чи години, коли Господь прихилиє вухо до нашого шепотіння. Та ось одного разу двері ледь відхиляються, потаємна людина видобувається з темниці. Ми пізнаємо в ній Ісуса. Ікона Його в усіх одна й та сама, та кожен має поновити її своїми фарбами й рисами. Його ім'я стає відлунням кожного обличчя, звука, слова, речі. Плоттю серця - як про те сповіщає досвід святих - одягається весь видимий, весь озвучений світ навкруги.

"...Я почав почасти розуміти потаємний смисл Слова Божого, - читаємо у "Щирих розповідях мандрівника" ("Откровенных рассказах странника"), мені почало відкриватися, що таке внутрішнє потаємне серце людини, що є справжня молитва, що поклоніння духом, що царствіє всередині нас... Коли в цю мить я починав молитися серцем, усе навколишнє поставало переді мною в дивовижному вигляді: дерева, трави, птахи, земля, повітря, світло - все ніби говорило мені, що існує для людини, засвідчує любов Божу до людини, і все молиться, все співає славу Богові. І я зрозумів із цього, що зветься в Добротолубії "віданням словес тварей" і побачив спосіб, як можна розмовляти зі створіннями Божими".

"Потаємна людина" відчиняє наш розум до осягнення Письма і мови тварей. Ми входимо до царини серця, як до майстерні Бога, де твориться невидима Його робота зі спасіння кожної душі і через неї - всього відображеного у ній космосу. Так здійснюється покликання до "царственого священства" - у причетності до всього, звідки Бог кличе нас. У серці, яке "Бога узрить", потаємне стає переображенням, приховане, інше - боголюдським.

### *Біль, що робить нас людьми*

"Тоді хтось боровся з ним, ще поки на світ не займався", - читаємо ми в книзі Буття (Бут. 32:25). Кожного з нас ця книга робить свідком тієї космічної літургії творення, яку Господь досі здійснював Сам. Він каже: "Нехай буде світло!" І настало світло" (Бут. 1:3). При світлі Він створює людину - чи задля того, щоб краще її бачити, чи бути побаченим Самому? - проте після гріхопадіння світло ніби відсувається, але не зникає повністю, лише тимчасово поступаючись місцем темряві. Втім, і сама пільма здається відтоді лише нічними шатами світла... Господь насилає на землю потоп, укладає заповіт із Ноем, закликає Авраама, обирає Якова..., роблячи кожні зі своїх

відвідин свічадом Своєї переможної слави. Та ось раптово ланцюг теофаній переривається. Той, Хто створив небо, полишає Свою могуть і, начебто затиснувши в руці світло, що виходить від Нього, ховається в ночі, занурюється в анонімність. Він приходить як "Хтось", Незнайомець-Ангел, Який навіщось нав'язує виснажливу боротьбу тому, кого Сам обрав, на кому нещодавно зупинив батьківський погляд.

Він бореться, як рівний із рівним, і, здається, зовсім не збирається здобувати перемогу над "перстю земною", череп'ям глиняним, що могло б розсипатися від погляду, не те що від доторку. Ба більше, Той, Хто стає до бою, здається, навіть неспроможний його завершити. Він хоче лише закарбувати слід від цього пам'ятного двобою. "Та бачачи, що не перемає його, доторкнувся суглобу його стегна, й суглоб Якового стегна звихнувся, коли він боровся з Ним. І каже Той: "Пусти мене, бо вже на світ благословиться" (Бут. 32:26 - 27).

Із самого початку Біблія звертається до нас мовою подій, які так глибоко вкорінюються в нас, що ніби стають часточкою нашого існування. Розповідь про нічну боротьбу по-своєму зачаровує: перед цією сценою ми не відчуваємо сторонніми спостерігачами; її дія розгортається десь поряд, у нас самих. Ми відчуваємо невиразний гуркіт бойовиська, сплетіння тіл, глуху боротьбу під тріпотливими деревами, і її напруга ніби передається нам... Що, зрештою, відбувалося там, тисячоліття тому, біля потічка Яббока? Чому Господь раптом відмовився від своєї сили, явив Себе у Бетелі (видіння сходинок, що ведуть в небо, - Бут. 28). Так дивно і несподівано "втільвся" ще до Втілення, опустився до ролі нічного агресора? Що за істину схотів Він відкрити з темряви? Яке одкровення вирішив передати людині в цій виснажливій борні у напівсні?

Сон (оскільки я гадаю, що ця боротьба відбувалася тоді, коли Яків не цілком володів своїм розумом, як кажуть, "не тямив себе", але не від якоїсь пристрасті - від приголомшливої близькості Божої) обеззброює нас, оголює "нутро", за висловом псалмоспівця, вивільнюючи ті сили, які це нутро береже в собі без нашого відома. Про які сили йдеться? Як тільки заходить мова про заворушення якихось невідомих енергій в людині, ми найперше згадуємо про її підсвідоме з надокучливим спадком неприборканого "споду", що став законною власністю психоаналізу. Однак і духовний "верх" нашого "я", що так само живе за своїми, невідомими нам законами, не меншою мірою вислизає з-під контролю розуму. Всі знають, що ніч відкриває наше серце нападам ворога, але водночас робить його гостиннішим,

сприйнятливішим до присутності Божої. Сон унаочнює боротьбу про яку ми не відаємо, не пам'ятаємо, знати не хочемо вдень. Думка, що не спить, сама направляє промінь світла, щось вихоплюючи з темряви, щось залишаючи у навмисному невіданні чи напівзнанні. "Усе це не настільки важливе, - вмовляє вона себе, відсуваючи в безпечний затінок те зло, яке ми заподіяли, - тут нема про що особливо турбуватися". Але, засинаючи, думка припиняє опановувати себе, її "тіло" раптово слабшає, стає занадто легким і дитячим для того, щоб пересувати у потрібному логічному порядку вагомий й звичний аргументи, і тоді з тіняви виступає інше - "дивовижне", як Ім'я, - знання. Незрідка воно вступає в боротьбу з тією денною врівноваженою, заспокійливою впевненістю, розпочинає заперечувати її, судити, будучи при цьому безкінечно слабшим, проте, за всієї "летючості" своєї, нездоланно настійливим. Його настійливість залишає відбиток у чинній нашій пам'яті, тож ми починаємо у-свідомлювати, що в нас є свідок, який підстерігає нас, і показанням якого нам нема що протиставити. Цей зародок знання з нічної з'яви подібний до ківки, кинутої в нашу підсвідомість і зачепленої за те, що є вічним у людях...

"Коли Бог створив людину, то Він висіяв у неї дещо Божествене, ніби якийсь задум, що містить у собі, на зразок іскри, і світло, і тепло; задум, який просвітлює розум і показує йому, що є добре, а що зле: се зветься совістю, а вона є природним законом" (Авва Дорофей. *Напучування третє. Про совість*). Совість невідокремлювана від нашої людської природи, чи буде вона віруючою, чи безбожною, бо в самісній її глибині ми виявляємо присутність начебто сторонньої сили, що діє в нас, і найчастіше - проти нас... "Благословляю Господа, що дав мені пораду, що й уночі навчає моє серце" (Пс. 16[15]:7), і водночас це знання приходить звідкись іззовні, з боку того Незнайомця. Воно здається більш ніж особистісним, а також полює залишатися анонімним. Ані воно не може відокремитися від нас, ані ми нездатні звільнитися від нього, і, приймаючи болючі удари, ми безкінечно потребуємо його.

"Не пушу Тебе, хіба що поблагословиш мене", - говорить Яків (Бут. 32:27). У цій боротьбі жодна зі сторін не хоче перемагати. Бог пошкоджує "суглоб стегна" людини - чи не для того, щоб не зміг Яків далеко втекти від Нього? - але людина зовсім і не збирається тікати, вона не хоче відпускати Бога без Його благословення. "Ти змагався з Богом", - говорить Господь Якову, але хіба ця боротьба не велася заради того, щоб бути з Богом, отримати від Нього часточку Його благої сили, яка могла б наповнити собою нашу немічність,

"дар зцілення у тім єдинім Дусі" (1 Кор. 12:9)? Богоборство є формою нашої туги чи ревності до Бога, що спричинює наш біль, але й цей біль стає для нас благодатним даром.

Богоборство присутнє і в совісті, яка є образом богопізнання. Совість виявляє себе, коли дві половинки нашого єства, наче двоє суперників, завдають відчутних ударів одна одній. Зв'язок між ними настільки тісний, що їх неможливо розтягти. Але ж де тут людина, а де той нічний Відвідувач? Перша бере гору і розсуває межі можливого, яке стає місткішим чи узгодженішим із "віком сим", проте ця перемога їй виявляється непотрібною. Гору бере "Хтось", і тоді наша совість постає в ролі обвинувача, стає "суддею непідкупним" (св. Йоан Золотоустий) або "суддею, що кається" (Альбер Камю). І тоді нас пробуджує питання: Хто Ти, що борешся зі мною? І чому, незважаючи на рану, якої Ти мені завдав, я не хочу, щоб Ти покинув мене? Чому я не можу жити без Твого благословення?

*"Скажи, будь ласка, своє ім'я"*

За питанням про ім'я стоїть вимога, яку Яків наче не наважується висловити: "Відкрий мені Твоє лице". Відкрий зараз, негайно, поки я змагаюся з Тобою. Та ім'я, яке він пізнає, лице, яке побачить, можливо, відкриються лише у раю. Тепер же, під час боротьби, він з усіх сил намагається пригадати і те, й інше, бо ім'я він десь чув і колись бачив лице. Проте вже в першому поколінні після Адама пізнання Бога - в імені й обличчі - начебто сховалось у непроникну тіняву, стало ніби зовнішньою й відстороненою силою, "згорнутою" у заповідях, чітких, жорстких, що не підлягають обговоренню. "Нехай не буде в тебе інших богів, крім Мене", "Не робитимеш собі ніякого... кумира", "Не прикликатимеш імені Господа, Бога твого, марно", "Не вбиватимеш" (Вих. 20:3, 4, 7, 13)... Але закон, природний чи дарований згори, це тільки мушля, що містить у собі первісне Слово. Після Втілення воно заговорить прямо, лицем до лица, глибиною до глибини. Перш ніж стати Законом, що явив себе з палаючого ку щя. Господь відкриється у райдузі очам Ноя, стане голосом, що настільки незаперечно заговорив Авраамові, очолить сходінку Ангелів, явлену у видінні Якову, і, нарешті, з'явиться йому ж нічним загадковим Протиборцем. Жодним чином не піддаючи сумніву фізичну реальність цих одкровенень, ми можемо тлумачити їх і як внутрішні події, що колись відбулися й продовжують відбуватися всередині людської природи, створеної - чи варт нагадувати про це? - "на образ і подобу Божу". У

цій низці одкровенень вимальовується таємний шлях до втілення Слова, "що просвітлює кожну людину", що вписане в її серце, надавши йому свободи чути Його або бути глухим до Нього, підкорятися Йому чи вступати з Ним у боротьбу. Ми самі визначаємо межі участі Бога в нашому існуванні. Проте закон - або той Гість, який часто-густо приходить до нас непрохано, - також має свободу порушувати ці межі, переходити їх, аби вступати з нами у боротьбу, як Безіменний Якова. Чи не таку боротьбу, що відбувається анонімно, "в ніч" духовну, має на увазі також і апостол Павло, коли говорить про тих, хто не знає закону: "Бо коли спадкоємці ті, що в законі, то віра не має сили й обітниця не має вартости: закон бо викликає гнів, а там, де нема закону, нема й переступу" (Рим 2:14-15)?

Закон - це не просто "вистиглий кратер", звідки колись вивергнулося розпечене слово Господнє, і не "висохлий канал" (Карл Барт), за предковічних часів заповнений живою водою, бо там, де Бог одного разу пройшов, Він залишається. Закон - радше Його перша зупинка в людині, святилище, де все ще вимагаються жертви. Закон приховує себе, відкриваючись; являє свою могутність, відступаючи у затінок. Він є пошкоджений "суглоб стегна" в Якова чи "колючка в тіло" (2 Кор. 12:7) апостола Павла, та рана, від якої ми не бажано зцілення. Бо тільки завдяки їй ми є тими, хто ми є. Закон - джерело очищення, він завдає нам того болю, який виникає на порозі майбутнього віку, перед його судилищем, "коли Бог... судитиме тайні вчинки людей через Ісуса Христа" (Рим. 2:16).

Святий Йоан Золотоустий уподібнює совість почуттю сорому, який пече оголену людину перед Господом у раї. Чи не закладений у цім почутті якийсь зв'язок, що поєднує їх? Хіба Царство Боже призначене лише для пристойно одягнених людей, що твердою ногою пройшли по землі, що ніколи не соромилися Бога, не вступали в боротьбу з Ним, не чули Його голосу? "А Цей спитав його: "Як тобі на ім'я?" Він і каже: "Яків". Тоді Той відповів: "Не Яків буде більш твоє ім'я, а Ізраїль, бо ти змагався з Богом і з людьми та й переміг" (Бут. 32:28 - 29). "Ізраїль", той, кому буде даний закон, звідки вийде Месія, якому явлене буде Слово, що виходить із закону і з самого життя... Робота совісті поступово змінить сутність людини, зробить її богоборцем Божим, і Слово, яке заговорить із нею віч-на-віч, перевтілить Ізраїль у Церкву. Ті, що "під законом" (1 Кор. 9:20), ті, що відбувають покарання, накладене совістю, будуть звільнені, викуплені і перевтілені в Імені Божому, яке єдине потрібне для спасіння...

"Благословенна провина, - вигукував блаженний Августин, - що дарувала нам такого Спокутувача!" Ми маємо право переінакшити цей вигук: "Благословенна рана, що обдарувала нас пізнанням Бога в совісті!" Вона подібна до солі, що рятує нашу плоть від гниття, або тій гіркій воді, що здатна втамувати нашу спрагу краще за будь-яку іншу... Відтак ця гіркота входить до складу "смаку" людини, і, мабуть, ті, хто позбавлений цього присмаку, "лицемірні брехуни з таврованим сумлінням" (1 Тим. 4:2), зроблені з непроникної, твердої, невідчужливої рани породили, вже не належать до сім'ї людської.

Чи є визначення совісті (сумління)? Опік пам'яті, перегук думок, що оскаржують одна одну, голос, що стукає в серце, істина, що вимагає очної ставки, але передусім - радісне приготування до безпосередньої зустрічі, коли ми, подібно до Якова, зможемо сказати: "Я... бачив Бога віч-на-віч і я живий ще" (Бут. 32:31)...

Коли лице відкриється всім.

*Переклад із російської  
Валерії БОГУСЛАВСЬКОЇ*